

Kőbányai János

Szomory Dezső a Pozsonyi út 22-ben*

Amikor elvállaltam ennek a beszédnek a megtartását, s amikor a mondandómat papírra vetettem, nem tudtam, mi lesz az emléktábla szövege. Izgalommal várom a lepel lehullása pillanatát: a márványba vésett szavak, a tábla anyagához hűen, vajon márvány igazságot hirdetnek-e? Annál is inkább, mert saját korom, az 1989 után a nemzet emlékeihez szabad kézzel nyúló kor, a maga szabadságával nem élve, – némi eufemizmussal – oly bátortalanul nyúlt ezekhez az igazságokhoz: például a mai napig nincs Budapestnek olyan holokauszt-élműve, amely egyértelműen megnevezné az elkövetőket és az áldozatokat. Remélem, nem leszek ünneprontó, ha az emlékezésben az emlék természetére kérdezek. Azonban íróra, nagy íróra emlékezünk, akinek minden szava az igazság mérlegén vált esztétikumává. Csak akkor válunk méltóvá az emlékezésre és a tiszteletadásra, ha hozzá hasonlóan saját szavainkat is megpróbáljuk az ő mérlegére tenni. Ez pedig nem indulhat ki másból, mint annak a helynek a szelleméből, ahol most állunk: a Pozsonyi út 22-ből.

Ez a ház volt Szomory Dezső utolsó, kényszerartózkodási helye – tehát semmiképpen sem lakhelye, amelyet mától, az emlékezés helyeként, márványtábla jelöl. A fontos epikai kellék: a hely maga mellé állítja az időt is: 1944 novemberét. Ime az elbeszélés: a holokauszt földjén járunk, a holokauszt idejében. Ennek az elbeszélésnek az író inkább szenvedője, semmint hőse. Ezért lehetetlen csak az ő alakját, s csak az ő műveit fölidéznünk. Ezt ugyanis a hely szelleme és igazsága, még ha szeretnénk is – de miért szeretnénk? – nem engedi. Hiszen e helynek életművéhez nincs köze. Az író ugyanis egyetlen sorát sem itt vetette papírra. Annál inkább köze van a halálához és annak módjához. A korhoz és társadalomához, amely az írónak ezt a véget szánta. Az éhenhalást. Mellén sárga csillaggal, egy úgynevezett csillagos házban.

Halála már korábban megkezdődött: amikor a *Nyugat* főszerkesztője nem fogadta a telefonhívását, az újságokban nem közölték az írásait, amikor a színházak – a gettó-színházat kivéve – nem játszották a darabjait. Pedig Szomory Dezső a megelőző kor és társadalom természetéről oly sokat tudott.

A zsidó emancipáció utáni korszakról, melyet ma – tévesen – aranykorként tisztelnek. Bár azt valóban nem gondolhatta, hogy saját gyermekkori tapasztalataiból leszűrte igazsága, majd a saját életére is ráüti a maga azonosság-pecsétjét –

halála körülményeivel. Pedig tapasztalatában benne csírázott ez a vég is. 1917-ben írta a *Nyugat*-ban: „Mert az igazi antiszemitizmus nem az, amely fönttartja, fölszítja és ápolja ezt a finom érzést a keresztény lélekben, de amelyik szüntelenül érezteti a zsidóval, minden formában és minden alkalommal, már a gyermekekkel is, hogy egy más fajta és kivetett.”

Ennek a kivetettségnek voltak, ha ez nem paradoxon, pozitív hozadéka is. Ahogy a kagyló húsába kerülő porszem kiizzadja, kínlódja maga köré a gyöngyszemet, úgy az idegenség éreztetésének állandó tüskéje is néha kivérzi a remek-

*Az író emléktábla-avatóján elmondott beszéd 2009. június. 4-én. E beszéd (írás) közlésétől (sorrendben) az *Élet és Irodalom*, a *Népszabadság*, a *Heti Válasz* és a *Kortárs* elzárkózott.

művet. Mindenek előtt az azt megalapozó különös magatartást, látás- és írásmódot, amelyet sokan oly felületesen póznak neveznek, vagy bélyegeznek. Vagy maszknak. De hiszen ez olyanra összenőtt viselőjével, hogy a maszk maga a mű. Ha ez a személyiség- és életműépítő eljárás valakire érvényes, akkor az Szomorj Dezső. Neki sikerült önmaga idegen helyzetéből kibontania egy álnarcisztikus, de az írónia medrében tartott sziporkázóan gazdag stílust – ami írásait és életét meghatározta, s bámulatosan egyedivé tette.

(Hasonló álarcot öltött barátja és kortársa, Szép Ernő, aki a világra naívan rácsodálkozó gyerekesség jelmeze mögé bújt.)

Szomorj Dezső az első magyar író, aki a fővárosban született – még nem Budapesten, hanem Pesten, egy kerülettel és egy világgal arébb: a Király utcában, 1869-ben. S ő az első írók egyike, aki a magyar prózairodalmat a kívülállóság és idegenség varázsával gazdagította. Nem nagy bátorság kimondani: a legművészebb tökélyvel – mégpedig azért, mert a legszívósabban és a legbátrabban ragaszkodott ehhez az idegenséghez, soha nem próbálta elleplezni. Helyette képes volt szenvedéseit az esztétika szféráiba szublimálni. Ehhez tartozott saját élete is, amelyet végpontján is sikerült integráns stílusjegységnek megőriznie.

Az ő, és még egy-két társának az idegensége oly más természetű, mint az igaz befogadást nyert Petőfié, Gárdonyié, vagy Tömörkényé, vagy éppen Erkel Ferencé. Ez a különös sorsú és kultúrájú – keleti zamatú és muzsikájú zsidóságban, az európai kitekintésben és műveltségben, valamint a modernségben fogant. Nagy kár, hogy e kikínlódott gyöngyszemirodalomról, amely nem csak világszínvonalú, de oly egyedi is, nem tud a világ – mert teljességében csak a magyar nyelv és a magyar viszonyok ismeretében élvezhető. Igaz, egy tanítványa-folytatója (gondolkodásban, idegenségben, mondatfűzésben

egyaránt) kijutott a világba és elnyerte a legnagyobb, száz éve várt elismerést. Kertész Imre egyik fontos, Szomorjról szóló mondata révén jutottam az író időskori alteregójáig, *Horeb tanárúrig*, s majd hatására egész életművéig.

S hogy mennyire az ő művében testesült meg az idegenség, azt bizonyítja, hogy nincs író, akinek a művét hevesebb elutasítás kísérte volna. Ő volt az anti-hőse a hirhedt „A Nyugat magyartalanságai” vitának, ugyanakkor még a legádázabb ellenfele annak, amit őt képviselt, Németh László is – éppen a következetessége okán – meghajtotta zászlaját a varázslatos idegenség előtt.

Az emlékezés természetéhez tartozik: valamit élőnek akarni. Nem belenyugodni, hogy aki ezen a kapun távozott el, nem kevés közigazgatási bonyodalmak árán a zsidó temetőbe, az által legyen halhatatlan, hogy olvassuk őt, hogy mondatai zenéje, toronyugró lélegzetű metaforái, képzettársításai alakítsanak bennünket.

S itt vigyázni kell! Ugyanis az emlékező beszédek sablonja rendre valami hamis, ellenőrizetlen jövőre hivatkozásba szokott fúlni – már ami az élővé, elevenné tétel kívánását és reményét illeti. Kiadhatjuk életművét, de ettől még nem lesz élő, nem lesz része a kánonnak – amelyben szerintem oly kivételes, vagy az első helyek egyike illelné meg – és nem egy furcsa, egzotikus figuráé.

Ahhoz azonban az ő idegenségének a forrásait kellene megismerni. Megszeretni. Majd csak ennek az ismeretnek a birtokában hangolódni az ő hullámára, s majd közel engedni, bensővé tenni: őt magát.

Kíváncsian lesem tehát a lepel mögötti márványba vésett szavak igazságát: vajon előre viszik-e ezt a folyamatot vagy sem?

Addig a húsz házszámmal arrébb lakó, s az öröklétbe is onnan induló ifjabb pályatárs sorát sóhajthatom csak:

„Nagy szárnyadat borítsd ránk, virrasztó éji felleget”

